

УДК 347.965.42

<http://doi.org/10.5281/zenodo.400390>

© Яковлєв В.В., 2016

В.В. Яковлєв

МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО УРЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. У статті досліджується поточний стан законодавства України у сфері медіації як способу альтернативного вирішення юридичних спорів, формулюються основні завдання та перспективи законодавчого урегулювання медіації. З урахуванням ряду сучасних тенденцій правової регламентації способів альтернативного вирішення спорів зроблені окремі пропозиції щодо структури та змісту проекту Закону України «Про медіацію».

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіація, правове регулювання, законопроект.

Аннотация. В статье исследуется текущее состояние законодательства Украины в сфере медиации как способа альтернативного разрешения юридических споров, формулируются основные задания и перспективы законодательного регулирования медиации. С учетом ряда современных тенденций правовой регламентации способов альтернативного разрешения споров сделаны отдельные предложения относительно структуры и содержания проекта Закона Украины «О медиации».

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, медиация, правовое регулирование, законопроект.

Anotation. This paper examines the current status of Ukraine legislation in the field of mediation as a method of alternative resolution of legal disputes. The main objectives and prospects of legislative regulation of mediation are formulated. Considering the number of current trends in legal regulation of alternative dispute resolution methods some proposals on the structure and content of the draft Law of Ukraine «On mediation» have been made .

Key words: alternative dispute resolution, mediation, legal regulation, legal act draft.

Постановка проблеми. Протягом останніх років у правовому полі нашої держави спостерігається чітка тенденція зростання уваги до ролі альтернативних способів урегулювання юридичних спорів у загальній системі вирішення юридичних конфліктів. Традиційно до альтернативних способів (далі – способи АВС) відносяться такі, в яких не задіяні державні органи чи посадові особи, наділені владними повноваженнями: переговори, медіація, примирні процедури (у тому числі примирні та погоджувальні комісії), третейські суди та

міжнародні арбітражі, міні-суди тощо. Маючи свої витoki у діяльності громадянського суспільства, зазначені способи виступають не лише окремими та самостійними механізмами вирішення юридичних конфліктів, а й важливими гарантіями забезпечення та захисту прав і законних інтересів суб'єктів правових відносин.

Визнаючи вагому роль способів АВС, держава мала б створювати умови для їх розвитку, підтримувати та сприяти поширенню. Прикладом цього може бути практика низки розвинутих держав, зокрема США, Великобританії, Австралії, окремих країн Європейського Союзу, які створили та активно підтримують розвиток системи альтернативного вирішення спорів, надаючи останній законодавчу, організаційну, фінансову підтримку.

В Україні практика застосування способів АВС на сьогоднішній день не є поширеною, а їх система знаходиться на етапі свого формування. Разом з цим варто нагадати, що деякі з них вже досить тривалий час регламентовані вітчизняним законодавством та визнані практикою, а окремі взагалі не мають законодавчого закріплення, але використовуються в практичній діяльності з вирішення правових спорів. До перших належать примирні процедури та трудовий арбітраж у сфері вирішення колективних трудових спорів, регламентовані Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р., міжнародний комерційний арбітраж, діяльність якого в Україні регулюється Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 р., а також третейське судочинство відповідно до Закону України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р. Щодо способів АВС, які ще й досі не отримали законодавчого закріплення, то мова йде, перш за все, про медіацію – процес урегулювання юридичного спору його сторонами за участі незалежної третьої особи-посередника (медіатора), яка сприяє сторонам спору у пошуку та прийнятті взаємовигідного рішення. Про актуальність питання створення законодавчої бази для розвитку медіації в Україні постійно наголошується як представниками органів державної влади, зокрема, окремими народними депутатами, представниками Міністерства юстиції України, так і професійною спільнотою медіаторів під час науково-практичних конференцій, круглих столів, реалізації проектів у сфері суспільного діалогу та примирення. Отже, перед сучасною українською юридичною наукою постала актуальна проблема створення належного підґрунтя для розробки та прийняття законодавчих актів у сфері медіації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що у вітчизняній юридичній літературі питанням законодавчого забезпечення медіації в

Україні не приділялося комплексної уваги з боку науковців та практикуючих фахівців. На сьогоднішній день можна назвати лише окремі наукові праці, в яких окреслюються основні ознаки медіації як важливого та дієвого способу АВС та наголошується на необхідності прийняття законодавства у цій сфері, а також визначаються його майбутні концептуальні засади. Так, уваги потребують праці Т.С. Кисельової, Г.В. Єрмоєнко, Є.Р. Бершеди, С.Ф. Демченка, В.В. Резнікової, А.П. Гаврилішина, В.В. Землянської, Н. Мазаракі та інших. Ці роботи складають наукову базу для подальшого дослідження медіації в Україні, фактично започатковують наукову дискусію щодо перспектив її законодавчого врегулювання.

Метою даної наукової статті є дослідження сучасного стану вітчизняного законодавства у сфері медіації, а також спроба на підставі аналізу відповідних законопроектів сформулювати його основні засади та визначити подальші перспективи прийняття та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Уперше термін «медіація» з'явився у законодавчому полі нашої держави у тексті Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. [1], проте згаданий нормативний акт використовує даний термін виключно у контексті обов'язку суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги сприяти усім особам, які перебувають під юрисдикцією України, у забезпеченні доступу до медіації. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» не визначає ані поняття медіації, не розкриває її змісту чи процедури тощо. Разом з цим його положення є вкрай важливими, адже відповідно до ст. 7 безоплатна первинна правова допомога є державною гарантією, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Виходячи із загального змісту положень Закону, держава не лише визнає існування медіації як правового явища та певного юридичного механізму (разом з інститутом безоплатної вторинної правової допомоги) у власній правовій системі, який включає можливість звернення до нього осіб з метою реалізації своїх прав і свобод, а і фактично бере на себе обов'язок гарантувати особам допомогу в доступі до медіації. Тому складно зрозуміти майже повну відсутність уваги з боку органів державної влади України протягом тривалого періоду до питань інституціоналізації медіації. Звісно, медіація як соціальне явище до моменту інституціона-

лізації може і, напевно, має пройти шлях становлення та суспільного визнання, напрацювати дієві моделі свого функціонування, здобути певний авторитет серед учасників правових відносин. Такий процес можливий і без участі держави, проте, за підтримки останньої, як свідчить світова практика, він відбувається швидше та ефективніше.

Медіація як спосіб урегулювання правових спорів з'явилася в Україні більше ніж двадцять років тому. Її витоками була діяльність ряду громадських організацій та окремих фахівців у Одесі, Донецьку, Луганську та інших містах [2, с. 17–21]. Проте у процесі свого розвитку медіація зіткнулася з великою кількістю проблем, які перешкоджали її перетворенню на «популярний» серед українських громадян та організацій спосіб вирішення спорів. Ґрунтовний аналіз історії становлення медіації у період 1991–2016 років, проведений Т. Кисельовою [3], засвідчує, що, незважаючи на такі проблеми, в Україні досягнуто значного прогресу в розвитку медіації як самостійної практики вирішення спорів, як соціального інституту та як культури мирного урегулювання спорів та конфліктів. Разом з цим, авторка наголошує, що, майже з самого початку розвитку медіації в Україні, прийняття закону про медіацію розглядалося як пріоритет та основний стимул до формування загальнонаціонального попиту на медіаційні послуги. Така думка неодноразово піднімалася у фахових виданнях [4; 5], але довгий час не знаходила широкої підтримки в наукових та професійних колах – серед суддів, адвокатів, практикуючих юристів. Дійсно, слід підтримати позицію окремих авторів, які розглядали різні шляхи запровадження медіації в Україні та визнавали, що це можливо і без спеціального законодавчого закріплення на підставі існуючих ринково-договірних механізмів (цивільно-правових угод) або шляхом внесення відповідних змін до чинних законодавчих актів (процесуальних кодексів України) [6, с. 536–541; 7, с. 152–153]. Чинне законодавство України не забороняє застосовувати медіацію як спосіб альтернативного вирішення спорів у сферах цивільного, господарського, адміністративного судочинства і, навіть, при притягненні особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів невеликої тяжкості або необережне вчинення злочинів середньої тяжкості. Відповідні норми щодо примирення сторін спору або потерпілого з особою, що вчинила злочин (у тому числі за допомогою незалежного посередника – медіатора), містяться у галузевих процесуальних кодексах України. Отже, медіація може існувати на підставі та у рамках чинного законодавства України.

Але, зрештою, переважна кількість думок фахівців звелася до необхідності прийняття окремого законодавчого акту у сфері медіації, що має, перш за все, стати потужним стимулом для подальшого розвитку медіації в Україні.

Слід зауважити, що лише за останні чотири роки (починаючи з 2012 року) можна спостерігати активізацію діяльності як суб'єктів законодавчої ініціативи – народних депутатів України, так і професійних спільнот медіаторів, окремих експертів у напрямку розробки та прийняття Закону України «Про медіацію». Протягом 2012–2015 років у Верховній Раді України було зареєстровано загалом вісім законопроектів, спрямованих на урегулювання процедури медіації, шість з яких так і не потрапили до порядку денного сесії та були зняті з розгляду. Лише останні із зазначених законопроектів – №3665 [8] та №3665-1 [9], які були внесені до парламенту наприкінці 2015 року і заслухані у сесійній залі Верховної Ради України 03.11.2016 року. Законопроект №3665 було прийнято за основу та наразі він знаходиться на стадії підготовки до другого читання.

Отже, основними питаннями сьогодення є такі: яким концептуально має бути цей закон, на яких засадах він повинен базуватися та які сучасні світові тенденції розвитку медіації має враховувати?

Говорячи про загальну концепцію майбутнього Закону України «Про медіацію», зверну увагу на, щонайменше, два можливих варіанти викладу структури та змісту даного нормативного акту. Перший з них полягає у створенні так званого рамкового закону, який має закласти правові засади для функціонування та розвитку інституту медіації в Україні, а також його взаємодію із судовою системою та іншими механізмами вирішення спорів, окреслити сферу застосування та принципи медіації, визначити статус медіатора, його основні права і обов'язки, а також відповідальність і гарантії професійної діяльності. Крім того, такий закон має стосуватися питань створення та діяльності органів самоврядування медіаторів і організацій, що забезпечують професійну підготовку медіаторів. Другий варіант передбачає прийняття деталізованого нормативно-правового акту, який, окрім зазначених вище питань, охоплював би чітку регламентацію самої процедури медіації та її результатів, прав і обов'язків усіх учасників медіації, умови та порядок здобуття кваліфікації медіатора, особливості проведення медіації у різних категоріях спорів тощо.

На мій погляд, в умовах, коли інститут медіації ще не сформувався остаточно та не зайняв свого належного місця у системі вирішення конфліктів

(спорів), говорити про прийняття деталізованого закону передчасно. Окрім цього, такий підхід законодавця може спотворити саму ідею медіації як недержавного способу урегулювання конфліктів (спорів), в основі якого лежать принципи добровільності, гнучкості та високого рівня свободи й самовизначеності сторін спору у питаннях його урегулювання. Іншими словами, надто жорстка правова регламентація процедури медіації, прав та обов'язків її учасників, порядку отримання статусу медіатора та державного контролю за їх діяльністю тощо негативно відобразиться на розвиткові цього інституту, може призвести до надмірного втручання держави та появи певних корупційних ризиків. Виходячи з цього, доцільним уявляється прийняття нового Закону України «Про медіацію» саме як рамкового, що має закласти лише базові засади правового регулювання медіації в Україні.

Аналізуючи законопроект №3665, можна зазначити, що він в цілому відображає саме таку ідею, але при цьому потребує доопрацювання у питаннях структури та змісту окремих статей. Так, на мою думку, структура майбутнього закону має включати преамбулу, в якій визначалися б основна мета, завдання та сфера дії закону, та п'ять розділів, у яких доцільно урегулювати наступні питання.

По-перше, визначити загальні положення, зокрема законодавство України, що застосовується у сфері медіації, терміни та поняття, сферу застосування медіації та її основні завдання.

По-друге, регламентувати процедуру медіації, зокрема її принципи, юридичні підстави для проведення, порядок обрання медіатора(ів), основні права та обов'язки учасників медіації, питання припинення медіації та укладення угоди за результатами медіації (медіаційної угоди), розподілу витрат на проведення медіації.

По-третє, визначити статус медіатора та гарантії його діяльності, зокрема умови набуття такого статусу, порядок та вимоги до його професійної підготовки та підвищення кваліфікації, документи, які засвідчують статус медіатора, стандарти (у тому числі етичні) та основні організаційно-правові форми діяльності медіаторів, а також питання відповідальності за неналежне надання послуг і гарантії професійної діяльності медіаторів.

По-четверте, урегулювати питання самоврядування медіаторів, зокрема його засади та завдання, створення та функціонування органів самоврядування, організацій, що здійснюють підготовку медіаторів та контроль за їх діяльністю, включаючи створення дисциплінарних комісій.

По-п'яте, у прикінцевих положеннях закону врегулювати питання набуття ним чинності, а також з метою належної інтеграції інституту медіації у правову систему та її взаємодії з судовою системою України внести необхідні зміни до інших законів України, в першу чергу, до галузевих процесуальних кодексів, визначити завдання Кабінету Міністрів України щодо прийняття необхідних підзаконних актів або зміни існуючих з метою приведення у відповідність законодавства України до нового закону.

Майбутній Закон України «Про медіацію» має бути розроблений з урахуванням конституційних засад у сфері захисту прав і свобод осіб, а також існуючих міжнародних та європейських стандартів альтернативного вирішення спорів та медіації. Так, ч. 6 ст. 55 Конституції України [10] гарантує кожному право вибору будь-якого, не забороненого законом, засобу захисту своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань. Це положення повною мірою стосується медіації, яка на законодавчому рівні має розглядатися як один з можливих засобів захисту прав і свобод особи без звернення до суду незалежно від сфери відносин, у яких відбулося порушення таких прав і свобод, а також суб'єктів, які на думку особи їх порушили. Цілком підтримуючи позицію авторів законопроекту щодо широкого підходу до визначення сфери застосування медіації, яка відтворена у ст. 3 проекту, вважаю за доцільне санкціонувати можливість її використання при урегулюванні будь-яких юридичних спорів, у тому числі спорів за участі держави, її органів або посадових осіб, територіальних громад та інших суб'єктів публічного права. Саме тому позиція Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України щодо доцільності обмеження сфери застосування медіації, викладена у п. 2 Висновку на законопроект, що розглядається, видається не зовсім обґрунтованою [11]. Беззаперечно, мають бути передбачені особливі юридичні механізми, які б застосовувалися при урегулюванні даних спорів у порядку медіації, забезпечували охорону державних (публічних) інтересів та не дозволяли застосовувати медіацію з неправомірною метою, для легалізації правопорушень та у випадку вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів тощо.

Окрім цього, вкрай важливим видається уникнення встановлення у майбутньому законі будь-яких обмежень з боку держави у доступі осіб до медіаційних послуг або жорстких та складних вимог до порядку професійної підготовки медіаторів, набуття ними відповідного статусу та здійснення

професійної діяльності. Мова йде, перш за все, про передчасність запровадження державної атестації медіаторів, створення державних органів чи установ (рад, кваліфікаційних комісій тощо), які наділені повноваженнями контролю за професійною діяльністю медіаторів або притягнення останніх до дисциплінарної відповідальності, чи запровадження особливих вимог щодо державної реєстрації організацій, які забезпечують надання послуг з медіації. Отже, новий закон має надати рівні можливості доступу осіб з метою вирішення юридичних спорів як до системи державного судочинства, так і до альтернативних способів вирішення спорів. Проте на даному етапі розвитку таких способів введення обов'язковості досудової медіації навіть у окремих категоріях справ (як це пропонувалося попередніми законопроектами, а також існує у ряді іноземних держав) є передчасним, незважаючи на ту обставину, що останні зміни до ст. 124 Конституції України, внесені Законом № 1401-VIII від 02.06.2016 р., створили необхідне правове підґрунтя для можливості визнання медіації обов'язковим досудовим порядком урегулювання спору. Особа, яка звертається за вирішенням спору до медіатора, жодним чином не може бути позбавлена або обмежена у праві на судовий захист своїх порушених прав і свобод також і в разі недосягнення бажаного результату в процесі медіації. Саме тому вбачається доцільним встановити положення про призупинення перебігу термінів позовної давності на період проведення медіації у спорі. На додаток, законопроект №3665 надає ряд гарантій збереження доступу до державного судочинства особам, які передаватимуть спір на урегулювання за допомогою медіації, та вводить наступні обмеження: засоби і методи проведення медіації, які обирає медіатор, не повинні суперечити чинному законодавству України; медіаційна угода не повинна містити положень, які суперечать законодавству України, інтересам держави та суспільства, його моральним засадам.

Питання відповідності майбутнього Закону України «Про медіацію» міжнародним та європейським стандартам у сфері альтернативного вирішення спорів має бути предметом окремого наукового дослідження. У рамках даної статті обмежусь лише наведенням основних правових актів, положення яких мають знайти своє відображення у проекті Закону. Враховуючи його комплексний характер та спрямованість на регламентацію процедури медіації у широкому колі юридичних спорів, під час підготовки проекту до другого читання доцільно спиратися на положення Рекомендацій Комітету Міністрів

Ради Європи № R(81)7, № R(98)1, № R(99)19, № R(2001)9, № R(2002)10 [12], спільною метою яких є сприяння державам-членам Ради Європи у впровадженні медіації у різні сфери правовідносин: цивільні, сімейні, кримінально-правові та публічні (адміністративні). Згадані Рекомендації формулюють загальні принципи медіації, сферу її застосування, торкаються питань організації та проведення медіації, професійної підготовки та відповідальності медіаторів тощо.

Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами й Україною (далі – Угода) [13] позначило початок нового етапу процесу адаптації вітчизняного законодавства до *aquis* ЄС. Стаття 474 Угоди покладає на Україну пряме зобов'язання забезпечувати наближення свого існуючого та майбутнього законодавства до права ЄС. Основними актами ЄС у сфері медіації є Директива 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. про окремі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах, Директива 2013/11/ЄС від 21.05.2013 р. про альтернативне вирішення спорів, стороною яких є споживач, та Регламент ЄС № 524/2013 від 21.05.2013 р. про онлайн вирішення спорів, стороною яких є споживач [14]. Слід зазначити, що положення директив та регламенту ЄС щодо застосування медіації у окремих сферах правовідносин є певними правовими стандартами, які мають бути враховані в процесі адаптації законодавства України до *aquis* ЄС. Такі положення стосуються зокрема: основних засад системи альтернативного вирішення спорів та її взаємозв'язку з системою державного судочинства; визначення основних термінів та понять у сфері АВС (зокрема, «медіація», «медіатор»); сфери застосування медіації (цивільні та господарські спори, порушення прав споживачів тощо); принципів медіації (добровільності, конфіденційності, незалежності медіатора тощо).

У контексті підготовки та прийняття Закону України «Про медіацію» важливим питанням є урахування сучасних світових тенденцій функціонування інституту медіації в тих країнах, де вона посідає гідне місце у системі вирішення юридичних спорів. Так, майбутній закон має закласти підґрунтя для більш активного розвитку медіації в Україні, передбачивши, зокрема, організаційно-правові форми здійснення медіаторами професійної діяльності (приватна практика, у складі об'єднання медіаторів, громадськими організаціями, професійними медіаторами соціальних служб, шкільними медіаторами тощо); засоби інформаційної підтримки послуг медіації шляхом розміщення

відповідної інформації у судах, центрах надання безоплатної правової допомоги, органах захисту прав споживачів, соціальних службах тощо; обов'язок судді пропонувати сторонам спору звернення до медіації та певні «заохочення» для сторін спору у разі його успішного вирішення за допомогою медіації у вигляді повного або часткового повернення сплаченого судового збору. З метою підвищення якості медіаційних послуг на рівні закону доцільно встановити особливості проведення медіації у різних категоріях спорів і закласти підґрунтя для майбутньої спеціалізації медіаторів та організацій, які забезпечують надання медіаційних послуг (комерційна медіація, сімейна медіація, медіація у кримінальних провадженнях, медіація у спорах з органами державної влади тощо).

Висновки. Прийняття Закону України «Про медіацію» беззаперечно стане вагомим кроком уперед на шляху нашої держави до стандартів сучасних цивілізованих держав, у яких поряд із незалежною судовою системою, що користується високим авторитетом суспільства, створюється та функціонує система альтернативних способів вирішення конфліктів та спорів. Разом з цим лише сам факт наявності такого закону не слід розцінювати як гарантію швидкого та ефективного розвитку медіації в Україні. Багато в чому цей процес залежатиме від повноти, якості та ступеня інтегрованості цього важливого нормативного акту у систему вітчизняного законодавства, його відповідності міжнародним та європейським стандартам у сфері альтернативного вирішення спорів. Отже, вкрай важливим є продовження наукових та практичних досліджень питань правового регулювання медіації, активізація та підтримка фахових дискусій та обговорення проблем, що виникають у цій сфері, а також розробка конкретних пропозицій щодо структури та змісту майбутнього Закону України «Про медіацію».

Література

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 51. – С. 13. – Ст. 2009;
2. Про медіацію, або Як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 78 с.;
3. Kyselova T. Mediation Development in Ukraine: 1991-2016. – Електронний ресурс / Tatiana Kyselova. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.academia.edu/20286554/Mediation_Development_in_Ukraine_1991-2016;
4. Єрмоєнко Г., Комбікова А. Про проект Закону «Про медіацію» в Україні // Право України. – 2011. – № 11–12. – С. 217–224;
5. Єрмоєнко Г.В., Кисельова Т.С.

Медіація в Україні: щодо необхідності нормативно-правового регулювання // Міждисциплінарні гуманітарні студії. – Серія: Правничі науки. – Випуск 2. – Київ, 2015. – С. 45–52;

6. Ясиновський І.Г. Шляхи запровадження процедури медіації в законодавство України // Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., м. Полтава, 21–22 квітня 2016 р. – К.: Університет «Україна, 2016. – 608 с.;

7. Цимбалюк В. Нормативно-правове забезпечення медіації в Україні: проблеми та перспективи // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 152–156;

8. Проект Закону України «Про медіацію» №3665 від 17.12.2015 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463;

9. Проект Закону України «Про медіацію» №3665-1 від 29.12.2015 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.

10. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами, внесеними Законом України від 02.06.2016 р.). – [Електронний ресурс. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>];

11. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про медіацію» (реєстр. №3665 від 17.12.2015 р.) від 30.03.2016 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463;

12. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам № R (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя; № R (98) 1 щодо медіації в сімейних справах; № R (99) 19 щодо медіації в кримінальних справах; Rec (2001) 9 щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами–приватними особами; Rec (2002) 10 щодо медіації в цивільних справах. – Електронний ресурс // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ – Режим доступу до ресурсу: http://sc.gov.ua/ua/rekomendaciji_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html;

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – №75. – Том 1. – Стаття 2125;

14. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters; Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC; Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC. – Електронний ресурс // Official Journal of the European Union – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>.